

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
Кафедра економічної та соціальної географії і туризму

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

(Майя НІКОЛАЄВА)

Сересня 20 22 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Методика організації краєзнавчо-туристичної роботи

(назва навчальної дисципліни)

Рівень вищої освіти Перший (бакалаврський)

Галузь знань 10 Природничі науки

Спеціальність 106 Географія

(код і назва спеціальності (тей))

Спеціалізація (за наявності)

Освітньо-професійна/наукова програма: «Землекористування і оцінка земель»

(назва ОПП/ОНП)

2022 – 2025

1.Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, спеціалізація, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Загальна кількість: кредитів – 3 годин – 90 залікових модулів – 1 змістових модулів – 2	Галузь знань <u>10 Природничі науки</u> (шифр і назва) Напрямок підготовки 106 <u>Географія</u> (код і назва) Спеціалізації: _____ (назва) Рівень вищої освіти: <u>Перший бакалаврський</u>	<i>Вибіркова</i>	
		<i>Рік підготовки:</i>	
		2-й	
		<i>Семестр</i>	
		4-й	
		<i>Лекції</i>	
		24 год.	
		<i>Практичні, семінарські</i>	
		16 год.	
		<i>Лабораторні</i>	
		<i>Самостійна робота</i>	
		50 год.	
		Форма підсумкового контролю: залік	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета – ознайомити з історією, теорією і практикою краєзнавчо-туристичної діяльності, зокрема із структурою, класифікацією видів та напрямів краєзнавства, особливостями проведення тематичних краєзнавчих досліджень тощо, сформувані у студентів організаційно-методичні навички і вміння щодо організації в шкільних умовах вивчення рідного краю і використання краєзнавчого матеріалу у навчально-виховному процесі.

Завдання – сформувані у студентів відповідні уміння і компетентності та основи педагогічної майстерності, що базуються на знаннях теоретичних і методолого-методичних основ організації краєзнавчо-туристичної діяльності в закладах освіти, приміненні раціональних методів, прийомів і технологій, засобів навчання і практичної підготовки фахівців зазначеного курсу.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних компетентностей:

а) загальних:

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності;

ЗК6. Здатність до проведення досліджень на відповідному рівні;

ЗК10. Навички здійснення безпечної діяльності.

б) фахових:

- **ФК2.** Здатність застосовувати знання і розуміння основних характеристик, процесів, історії і складу природи і суспільства;

- **ФК3.** Здатність здійснювати збір, реєстрацію і аналіз даних за допомогою відповідних методів і технологічних та програмних засобів у польових і лабораторних умовах;

- **ФК10.** Здатність ідентифікувати та класифікувати відомі і реєструвати нові об'єкти у географічній оболонці, їх властивості та притаманні ним процеси;

- **ФК 11.** Здатність працювати в колективах виконавців, у тому числі в міждисциплінарних проектах.

Кінцеві програмні результати навчання, формуванню яких сприяє навчальна дисципліна:

• **Р01.** Знати, розуміти і вміти використовувати на базові поняття з теорії географії, а також світоглядних наук;

• **Р02.** Знати і розуміти основні види географічної діяльності, їх поділ;

• **Р03.** Пояснювати особливості організації географічного простору;

• **Р04.** Аналізувати географічний потенціал території;

• **Р05.** Збирати, обробляти та аналізувати інформацію в області географічних наук.

• **Р10.** Знати цілі сталого розвитку та можливості своєї професійної сфери для їх досягнення, в тому числі в Україні.

Очікувані результати навчання. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

– основні особливості позаурочної форми навчання;

- природні ресурси території та об'єкти ПЗФ, знати їх географію;

- окремі навчальні елементи з врахуванням вікових особливостей учнів;

- сутність наукової проблеми, чинники розвитку та наслідки функціонування тих чи інших напрямів географічного дослідження території;

вміти:

– організовувати та проводити навчання географії у вигляді екскурсії, географічного вечора, олімпіади, турніру та інше.

- характеризувати природні ресурси території та об'єкти ПЗФ, знати їх географію;
- аналізувати стан використання природних ресурсів та природоохоронної роботи у межах своєї місцевості.

3. Зміст навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Методичні основи краєзнавчо-туристичної роботи

Тема 1. Введення в краєзнавчо-туристичну діяльність

Вступ. Теоретико-методологічні засади краєзнавчо-туристичної роботи. Об'єкт та предмет краєзнавчо-туристичної діяльності. Основні завдання краєзнавчо-туристичної роботи на сучасному етапі. Функції та види туристсько-краєзнавчої діяльності.

Тема 2. Історія краєзнавчо-туристичної діяльності.

Історія розвитку краєзнавчо-туристичної діяльності. Розвиток краєзнавчо-туристичної діяльності у XVIII—XIX ст. Основні тенденції розвитку краєзнавчо-туристичної діяльності від початку XX ст. до сьогодення.

Тема 3. Нормативно-правова база та кадрове забезпечення краєзнавчо-туристичної діяльності.

Класифікація туристських організацій. Нормативно-правова база світу та України. Кадрове забезпечення.

Тема 4. Краєзнавчо-туристичні ресурси

Роль краєзнавчо-туристичних ресурсів у туристській діяльності та їх класифікація. Краєзнавчо-туристичні ресурси світу. Рекреаційний потенціал.

Тема 5. Рекреаційні ресурси України

Природно-ресурсний потенціал земель рекреаційного, курортного та природоохоронного значення. Територіальна структура рекреаційного комплексу України. Курортна система України. Рекреаційна система Одеської області. Історико-архітектурне середовище людини і рекреація.

Тема 6. Напрями краєзнавчо-туристичної діяльності у навчальних та позанавчальних закладах.

Основні принципи краєзнавчої діяльності і туризму в навчальних закладах різних рівнів. Організація туристсько-краєзнавчої діяльності у школах та позашкільних навчальних закладах. Розвиток туристсько-краєзнавчої діяльності у вищих навчальних закладах України.

Змістовий модуль 2. Організація краєзнавчо-туристичної роботи

Тема 7. Основні види і організаційні форми краєзнавчо-туристичної роботи.

Види краєзнавчо-туристичної роботи залежно від способу пересування, за змістом, за метою, за тривалістю, за організацією подорожі. Форми краєзнавчо-туристичної діяльності: прогулянка, екологічна стежка, похід, екскурсія, експедиція, зліт, гурток, секція, клуб, товариство. Різновиди екскурсій. Категорії складності походів.

Тема 8. Методика проведення шкільних навчальних і позанавчальних екскурсій.

Мета і задачі екскурсії. Різновиди краєзнавчих екскурсій. Час проведення екскурсії; вікові особливості екскурсантів; ступінь їх поінформованості; мета проведення екскурсії. Підготовка екскурсії. Екскурсійна програма. Екскурсійні об'єкти, засоби наочності. Маршрут екскурсії, конспект розповіді. Підведення підсумків.

Тема 9. Методика проведення туристичних походів.

Цілі та особливості туристичного походу, організація походу, основні етапи, вибір району та планування маршруту, комплектування групи, підготовка документації, розподіл обов'язків між членами групи, підготовка спорядження, організація харчування, організація медичного забезпечення, рух групи на маршруті, категорійні туристські походи, основні вимоги до організації бівуаку.

Тема 10. Методика проведення краєзнавчо-туристичних експедицій. Краєзнавча експедиція як ефективна форма організації досліджень рідного краю. Експедиційні дослідження: завдання, зміст і базові етапи. Галузеві та комплексні експедиції. Основні етапи експедиційних досліджень. Аналіз змісту дослідницьких робіт в межах трьох етапів: підготовчого, польового та камерального.

Тема 11. Організація роботи шкільного краєзнавчого гуртка. Організація та методичні особливості роботи гуртків. Мета краєзнавчого гуртка. Основні завдання. Програма роботи гуртка. Навчально-методичний план. Орієнтовний перелік обладнання для роботи краєзнавчого гуртка. Організація вивчення природи, населення і виробництва рідного краю. Топографічна і туристична підготовка гуртківців. Організація подорожей. Проведення краєзнавчих досліджень. Участь у конкурсах і змаганнях. Гурткова робота в системі МАН.

Тема 12. Шкільні краєзнавчі кутки та музеї. Організація і діяльність шкільного музею, функції і форми роботи музею, Створення шкільного краєзнавчого музею на базі шкільного кабінету географії на основі зібраної учнями та вчителями колекції. Пошуково-дослідний напрям діяльності шкільного краєзнавчого музею (вивчення історії та природи краю, проведення експедиційних досліджень, складання анкет і опитування населення, пошук, вивчення і поповнення колекцій музею новими експонатами).

Тема 13. Проведення масових шкільних краєзнавчо-туристичних заходів

Особливості організації туристичних змагань і зльотів: вибір місця, забезпечення водою, дровами, під'їзду учасників, планування дистанцій, підготовка обладнання, забезпечення безпеки учасників, медичного обслуговування, підготовка роботи суддів, організація конкурсів, розважальної програми, підведення підсумків і нагородження переможців. Організація туристських походів вихідного дня – відбір учасників, маршрути руху, перевірка знань і вмінь учасників в техніці орієнтування на місцевості, рух з 7 подоланням перешкод на пересіченій місцевості, техніці туристського біваку і в знанні прийомів надання долікарської допомоги потерпілому.

Тема 14. Планування шкільної краєзнавчо-туристичної роботи

Структура тематичного плану краєзнавчо-туристичної роботи залежно від віку учнів. Організаційна робота (гуртки, походи, експедиції, експонати музею, документація, обладнання, участь у конкурсах і змаганнях тощо). Підготовка керівників і активу (семінари класних керівників, керівників гуртків, вчителів географії, історії, фізичного виховання, участь в роботі семінарів, курсів тощо). План масових заходів (походи вихідного дня, тиждень туризму, шкільна краєзнавча конференція, участь в районних змаганнях, зльоті, конкурси на кращий клас з ТКД).

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин										
	денна форма						заочна форма				
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі			
л		п	лаб.	інд.	с.р.	л		п	лаб.	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Змістовий модуль 1. Методичні основи краєзнавчо-туристичної роботи											
Тема 1. Введення в краєзнавчо-туристичну діяльність	8	2	2			4					
Тема 2. Історія краєзнавчо-туристичної діяльності	6	2				4					
Тема 3. Нормативно-правова база та кадрове забезпечення краєзнавчо-	4	2				2					

туристичної діяльності										
Тема 4. Краєзнавчо-туристичні ресурси	8	2	2			4				
Тема 5. Рекреаційні ресурси України	6	2				4				
Тема 6. Напрями краєзнавчо-туристичної діяльності у навчальних та позанавчальних закладах	4	2				2				
Разом за ЗМ.1	36	12	4			20				
Змістовий модуль 2. Організація краєзнавчо-туристичної роботи										
Тема 7. Основні види і організаційні форми краєзнавчо-туристичної роботи.	4	2				2				
Тема 8. Методика проведення шкільних навчальних і позанавчальних екскурсій.	6	2	2			2				
Тема 9. Методика проведення туристичних походів	8	2	2			4				
Тема 10. Методика проведення краєзнавчо-туристичних експедицій	8	2	2			4				
Тема 11. Організація роботи шкільного краєзнавчого гуртка	8	2	2			4				
Тема 12. Шкільні краєзнавчі кутки та музеї.	4	2				2				
Тема 13. Проведення масових шкільних краєзнавчо-туристичних заходів	10	4	2			4				
Тема 14. Планування шкільної краєзнавчо-туристичної роботи	6	2	2			2				
Разом за ЗМ.2.	54	18	12			24				
Усього годин	90	30	16			44				

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Цілі і завдання краєзнавчо-туристичної роботи, її значення	2
2	Туристично-краєзнавчі ресурси рідного краю	2
	Разом	4

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Методика і особливості організації краєзнавчих екскурсій. Розробка екскурсії	2
2	Методика проведення туристичних походів	2
3	Методика проведення краєзнавчо-туристичних експедицій	2
4	Організація роботи шкільного краєзнавчого гуртка. Розробка плану роботи гуртка	2
5	Розробка масового шкільного краєзнавчо-туристичного заходу (географічні вікторини і ігри, туристичні змагання, орієнтування на місцевості та ін.)	2
6	Розробка тематичного плану краєзнавчо-туристичної роботи залежно від віку учнів	2
	Разом	12

7. Теми лабораторних занять

Лабораторні роботи у програмі не заплановані.

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Охарактеризуйте основні завдання, функції та види туристсько-краєзнавчої діяльності на сучасному етапі	4
2	Підготувати есе на тему: «Основні тенденції розвитку краєзнавчо-туристичної діяльності від початку ХХ ст. до сьогодення»	4
3	Охарактеризуйте нормативно-правову базу туризму світу та України	2
4	Краєзнавчо-туристичні ресурси світу	4
5	Охарактеризуйте територіальну структуру рекреаційного комплексу України	4
6	Написати реферат на тему «Інноваційні методи туристично-краєзнавчої роботи»	2
7	Написати реферат на тему «Оптимальний вибір форм і методів туристично-краєзнавчої роботи»	2
8	Розробити програму екскурсії	2
9	Спортивний туризм – один з видів краєзнавчо-туристичної роботи. Основи першої медичної допомоги в походах та екскурсіях	4
10	Розробити програму краєзнавчо-туристичної експедиції	4
11	Розробити приклад програми географічного гуртка	4
12	Розробити план створення шкільного краєзнавчого музею на базі шкільного кабінету географії на основі зібраної учнями та вчителями колекції	2
13	Розробити сценарій масового шкільного краєзнавчо-туристичного заходу	4
14	Розробити тематичний план краєзнавчо-туристичної роботи для певного класу школи	2
	Разом	44

9. Методи навчання

Словесні (лекція, пояснення); наочні (ілюстрація, демонстрація); практичні (семінарські заняття); опрацювання нового матеріалу, робота з підручником (під керівництвом викладача, самостійна робота студентів), проведення консультацій, проведення контрольних робіт, обговорення тем доповідей, рефератів за тематикою навчальної дисципліни.

10. Форми контролю

Поточний контроль (письмове тестування, письмові самостійні роботи), періодичний контроль (контрольні роботи, зі змістових модулів), підсумковий контроль (залік), колоквиум.

Види навчальної роботи	Бали за одне заняття (завдання)	Кількість занять (завдань)	Сумарна кількість балів
Змістовий модуль 1			
Поточний контроль на лекціях			
Виконання практичних робіт	5	3	15
Поточний контроль під час лабораторних занять			
Контрольна робота за змістовним модулем	10	1	10
Усього за змістовим модулем 1			25
Змістовий модуль 2			
Поточний контроль на лекціях			
Виконання практичних робіт	5	2	10
Поточний контроль під час лабораторних занять			
Контрольна робота за змістовним модулем			
Усього за змістовим модулем 2			10
Змістовий модуль 3			
Поточний контроль на лекціях			
Виконання практичних робіт	5	7	35
Поточний контроль під час лабораторних занять	5	2	10
Контрольна робота за змістовним модулем			
Усього за змістовим модулем 3			45
Підсумковий контроль (іспит)	20	1	20
Підсумкова сума балів	100		100

11. Питання для підсумкового контролю

1. Суспільне значення краєзнавства.
2. Об'єкт, предмет та методи туристичного краєзнавства.
3. Понятійно-термінологічний апарат краєзнавчо-туристичної роботи.
4. Функції та форми організації туристично-краєзнавчої діяльності.
5. Основні завдання та значення апарат краєзнавчо-туристичної роботи.
6. Витоки краєзнавства на українських землях (XII – середина XVIII ст.).
7. Зародження наукового краєзнавства в Україні (друга половина XVIII – середина XIX ст.).

8. Становлення краєзнавства в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.).
9. Організація і розбудова краєзнавства в Україні (XX ст.).
10. Становлення туристичного краєзнавства в незалежній Україні.
11. Географічне положення краю.
12. Природні умови та ресурси.
13. Територія, рельєф, земельні ресурси.
14. Кліматичні ресурси.
15. Водні та ґрунтові ресурси.
16. Ресурси рослинного та тваринного світу.
17. Ландшафти та їх туристичне значення.
18. Природно-заповідний фонд України.
19. Культурна спадщина регіонів України як об'єкт туризму.
20. Функції та класифікації пам'яток історії та культури.
21. Оцінка туристичного значення пам'яток історії та культури.
22. Музеї як об'єкти туризму.
23. Масові громадські заходи як об'єкти туризму.
24. Роль географічної карти у вивченні краю.
25. Становлення та розвиток туристичної картографії.
26. Туристична карта та її особливості.
27. Туристичні карти України, областей та міст.
28. Елементи природничого краєзнавства у дитячих дошкільних закладах.
29. Туристично – краєзнавча діяльність у середніх навчальних закладах.
30. Туристично – краєзнавча діяльність у позашкільних дитячих закладах.
31. Туристично – краєзнавча діяльність у вищих навчальних закладах.
32. Краєзнавча діяльність загальноукраїнських і регіональних громадських організацій.
33. Краєзнавча діяльність на заповідних територіях.
34. Краєзнавча діяльність краєзнавчих музеїв.
35. Краєзнавча діяльність обласних бібліотек.
36. Краєзнавча діяльність обласних архівів.
37. Програмні екскурсії в навчанні географії: методика їх організації і проведення.
38. Дослідна робота на екскурсіях та походах.
39. Небезпека в подорожі.
40. Особливості проведення геологічних досліджень
41. Методика проведення геоморфологічних досліджень.
42. Особливості метеорологічних спостережень.
43. Методика проведення ґрунтових досліджень.
44. Особливості фенологічного спостереження.
45. Економіко-географічні дослідження.
46. Особливості топонімічних досліджень.
47. Особливості систематизації зібраного матеріалу.
48. Розвиток пізнавальних інтересів учнів засобами географічного краєзнавства.
49. Методика проведення групової роботи.
50. Шкільний краєзнавчий музей.
51. Науково-дослідна робота учнів.

12. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний контроль та періодичний контроль														Підсумковий контроль	Сума балів
Змістовий модуль №1						Змістовий модуль № 2									
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14	20	100
10	5	10	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5		

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
85-89	B	добре	
75-84	C		
70-74	D	задовільно	
60-69	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

13. Навчально-методичне забезпечення

1. Робоча програма навчальної дисципліни.
2. Конспекти лекцій та практичних занять.
3. Методичні матеріали до підготовки до семінарських занять та виконання рефератів.
4. Підручники і навчальні посібники.
5. Питання для поточного контролю і тестові завдання.
6. Презентації, ілюстративно-демонстраційні засоби навчання, програмне забезпечення.

14. Рекомендована література

Основна

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: Київ. ун-т, 2001. 395 с.
2. Доценко А.І. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник. К.: Університет «Україна», 2021.
3. Дудорова Л. Ю., Романенко В..В. Організація краєзнавчо-туристичної діяльності. Курс лекцій. [навчально-методичний посібник]. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009. 116 с.
4. Кашуба Я. М. Формування системи дитячого оздоровлення і туризму: монографія. Львів: ПАІС, 2007. 293 с.
5. Колотуха О.В. Ресурсний потенціал дитячо-юнацького туризму в Україні. К.: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, 2005. 116 с.
6. Колотуха О.В., Онищенко Є.В. Навчально-методичний комплекс курсу «Методика організації краєзнавчо-туристичної роботи». Кропивницький: ФОП Піскова М.А., 2016. 62 с.

7. Круль В. П. Краєзнавство. Навч.-метод. посібник. Чернівці: Вид. «Рута», 2007. 104 с.
8. Пангелов В. А. Аспекти підготовки фахівців з туристсько-краєзнавчої роботи в педагогічних ВНЗ / В. А. Пангелов // Туризм у ХХІ ст. К.: Знання України, 2002. С. 334-437.
9. Пангелов Б. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. 2010. Київ: Академвидав. 248 с.
10. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник., 2-е видання доповнене та перероблене. К.,: «Альтерпрес», 2007.346с.
11. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. за ред. проф. Ф.Д. Заставного. 2-ге вид., виправл. К: Знання, 2008. 575 с.
12. Поколодна М. М. Туристичне краєзнавство. Харків, Вид. ХНУМТ імені Бекетова, 2013. 10 с.
13. Полторак В.М. Туристичне краєзнавство України. Метод. рек. Одеса, 2013. 46 с.
14. Полторак В.М. Історія музейної справи в Україні. Метод. рек. Одеса, 2012. 57 с

Додаткова

1. Грабовський Ю. А., Скалій О.В., Скалій Т.В. Спортивний туризм [навч. посіб]. Т.: Богдан, 2009. 304 с.
2. Дегтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму. К.: Науковий Світ, 2003. 203 с.
3. Денисенко Н. Ф., Аксьонова О.П.. Через рух – до здоров'я дітей: навч.-метод. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 88 с.
4. Дмитрук О. Ю., Щур Ю.В. Спортивно-оздоровчий туризм: навчальний посібник 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Альтерпрес. 2008. 280 с.
5. Організація та методика оздоровчої фізичної культури і рекреаційного туризму. Навчальний посібник / Жданова О.М., Тучак А.М., Поляковський В.І., Котова І.В. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Вежа Державного університету імені Лесі Українки, 2000. С. 175- 233.
6. Тронько П. Т. Українське краєзнавство в ХХ столітті. К.: Вид. ІУ НАНУ, 2002. 84 с.
7. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.
8. Федорченко В. К., Мініч І.М. Туристський словник-довідник К.: Дніпро, 2000. С. 136.
9. Холлоуей Дж. К., Тейлор Н. Туристический бизнес: Пер. с 7-го англ. изд. К.: Знання, 2007. 798 с.
10. Фок С. Краєзнавство в системі народної освіти. *Краєзнавство. Географія. Туризм.* 2001. №13. С. 7–8.

15.Електронні інформаційні ресурси

1. Географія і туризм [Електронний ресурс]. URL: http://www.lgtinfo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=33&Itemid=47&lang=ru
2. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)» [Електронний ресурс]. URL: http://portal.prolisok.org/osvita_ukraine_xxi.html.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
4. Закон України про освіту [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/page3>
5. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
6. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1341-14#Text>

7. Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. URL: www.menr.gov.ua
8. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
9. Педагогічне краєзнавство [Електронний ресурс]. URL: <http://kraeznavstvo.at.ua/>
10. Положення про туристські маршрутно-кваліфікаційні комісії навчальних закладі [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1342-14#Text>